

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit, pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, 215 p.

Problemele economice ale vieții medievale românești nu au constituit din partea istoricilor sau economiștilor decît o preocupare sporadică, de cele mai multe ori legată de decăderea românilor sub dependența Porții otomane. Lipsa unor asemenea lucrări de sinteză a îngreunat înțelegerea statutului politico-juridic al Țărilor Române în raporturile lor cu vecinii: Polonia, Ungaria și, mai ales, cu Imperiul otoman.

Lucrarea profesorului Ion Caproșu, constituind totodată și subiectul tezei sale de doctorat, cum însuși autorul remarcă, „importanța ce o prezintă din punct de vedere istoric faza de început a împrumutului bănesc, etapele parcurse de-a lungul a mai bine de 150 de ani cit a însoțit activitatea comercială pînă la generalizarea practicii cămătărești și evoluția acesteia în direcția legătură cu structurile socio-politice asupra cărora a acționat, provocînd mutații istorice, ale căror consecințe s-au răsfrînt de atîtea ori în chip hotărît asupra procesului istoric” (p. 9).

Orientată după aceste coordonate, lucrarea, precedată de o *Introducere*, este împărțită în trei capitole, pe probleme: capitolul I: *Începutul, formele și evoluția creditului în Țara Moldovei*; capitolul II: *Camăta și domnia și sociale ale cametei*. Volumul, care se încheie cu *Concluzii*, mai cuprinde un rezumat în limba engleză, *Bibliografia selectivă*, precum și un indice alfabetic.

Dacă în *Introducere* istoricul se familiarizează cu atmosfera relațiilor cămătărești și cu stadiul cercetărilor pentru „conturarea unei imagini adecvate asupra evoluției relațiilor de credit în Țara Moldovei” (p. 10), în primul capitol I. Caproșu realizează o imagine sintetică asupra evoluției relațiilor de credit sub aspectul lor simplu, de la constituirea statului feudal românesc Țara Moldovei, pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd se generalizează sistemul cămătăresc.

Dezvoltîndu-se în cadrul mediului negustoresc sub forma vinzării pe credit și a împrumutului bănesc (p. 15), „cu sau fără gaj sau garanție” (p. 19) și angrenarea

tuturor categoriilor sociale de la domnie pînă la boieri și meșteșugari (p. 20), creditul moldovenesc a îmbrăcat diverse forme: „împrumutul în produse”, „de mărfuri” și „cel bănesc”, ce „coexistă în toată perioada cu împrumutul mixt”, a cărui „rambursare se făcea însă mai rar în mărfuri și mai frecvent în mărfuri și bani”, față de „preferința creditorului pentru ultima modalitate de plată” (p. 40), cum le consemnează „zapisile de datorie”. Cu toate că cele mai multe izvoare „înregistrează împrumutul bănesc fără garanție”, totuși „împrumutul un gaj-numit în acte zălog — s-a practicat frecvent” (p. 41), dacă amintim numai clauza cuprinsă în cel mai important împrumut din 1388 acordat de domnul Moldovei, Petru I, lui Vladislav Jagello, regele polon, iar în absența lui „creditul putea fi garantat de chezaș” (p. 43). Aceste măsuri de siguranță luate de creditor apar atestate în documentele moldovenești cu mult timp înaintea celor muntenești, ceea ce nu face ca ele să fie practicate și în Țara Românească. De la mijlocul secolului al XVI-lea se poate vorbi și de împrumuturi „acordate sau rambursate prin intermediari sau agenți ai unor mari negustori”, precum și practica perceperii dobinzii (p. 43). Putem spune că în această perioadă s-au creat toate premisele generalizării sistemului cămătăresc. Nu este lipsită de importanță și uzitatea terminologiei cu explicații necesare: cămătă, aslam, baș (p. 44—45).

Istoricul, un bun cunoscător al perioadei medievale ca editor al unor volume din corpusul Documenta Romaniae Historica, seria A, prezintă în capitolul al II-lea problema instituției supreme, *Domnia*, din punctul evoluției relațiilor cămătărești de la sfîrșitul secolului al XVI-lea pînă la cea de a treia domnie al lui Constantin Mavroordat în Moldova. În această perioadă, care coincide pe plan politic cu instaurarea și accentuarea dominației otomane asupra Moldovei, domnia ajungînd „obiect de mezat” al guvernanților constantinopolitani —, a înlesnit, din vremea lui Petru Șchiopu, „pătrunderea masivă în sfatul domnesc și accesul la funcțiile de altă natură ale elementului grecesc sau grecizat” (p. 59), cu implicații dintre cele mai împovărătoare.

asupra vieții economice, dar și a evoluției soale, mai ales, la nivelul categoriei sociale dominante. Prin intermediul acestora, Poarta otomană a impus, pentru satisfacerea mereu crescândă a nevoilor bănești, ca urmare a crizei economice în care intrase, statuarea unor principii dezastruoase pentru vistieria Moldovei, printre care amintim: „principiul plății de către domna tuturor datorilor predecesorului în scaun” (p. 65–66), „combinarea sistemului „mezatului” țarigrădean cu schimbarea domnilor dintr-o țară în alta” (p. 69), „instituționalizarea pîrei” (p. 77) etc., care au culminat cu instaurarea regimului fanariot, cînd domnul a devenit „un simplu reprezentant al administrației otomane” (p. 87). Impunerea acestui ultim sistem de guvernare a marcat în relațiile cîmătărești introducerea unor noi practici ca „împrumutul bănesc” (p. 91), extins la mănăstiri și „micii slujbași”, „împrumuta silnică” (p. 111) de la boierii potriviți, recurgîndu-se chiar la „întemnițarea acestora” (p. 99).

În capitolul al III-lea, istoricul ieșean arată că accentuarea dominației otomane a dus la practicarea și răspîndirea pe scară largă a împrumutului cîmătăresc cu implicații grave asupra vieții economico-sociale din Moldova. În plan economic se disting, în primul rînd, mulțimea, varietatea și excesivitatea dărilor, cu caracterul lor urgent și imprevizibil, exodul acumulărilor domnești spre Constantinopol legat de cumpărarea și menținerea scaunului domnesc. Acumulările bcierești erau folosite pentru achiziționarea de noi moșii, sporind astfel proprietatea feudală, împrumuturi cîmătărești, tezaurizare etc., creșterea dobînzilor. Tot-

odată insuficiența de numerar a dus la recurgerea altor intermediari (oi, cai, vite, miere etc.) decît moneda și la prohibirea de către principii transilvăneni a exportului de monede, precum și convertirea unor prestații în bani. În plan social se înregistrează înmulțirea turcilor cîmătari „așa încît, în epoca fanariotă s-a ajuns ca fiecare țîrg să-și aibă cîmătarul său turc” (p. 118), a grecilor, evreilor, care din „secolul al XVI-lea monopolizează întreg comerțul otoman” (p. 126) ș. a.

Bogata documentație folosită de autor reliefează faptul că practicarea cîmătăriei a afectat diferențiat toate clasele și categoriile sociale, cu specificația că repercursiunile cele mai dezastruoase le-a avut de suportat producătorul nemijlocit, asupra căruia a grevat în primul rînd povara fiscalității.

În concluzie, istoricul ieșean subliniază rolul cunoașterii relațiilor de credit medievale și, în special, al cametei pentru înțelegerea evoluției raporturilor relațiilor moldo-otomane pe fondul transformărilor sociale din sinul categoriei sociale dominante prin „implantarea elementului străin în Moldova” (p. 164).

Răspunzînd exemplar exigențelor scrisului științific, cartea profesorului I. Caproșu se recomandă, prin proporții și conținut, drept o contribuție fundamentală pentru ilustrarea unui aspect important din istoria poporului român, reprezentînd, în același timp, o realizare remarcabilă în literatura de istorie economică.

CONSTANTIN BURAC

O Carte valoroasă

Recent a apărut la Budapesta în Editura pedagogică, seria cărților „Dunărea”, lucrarea lui Teodor Misaros, intitulată „Din istoria comunităților bisericesti ortodoxe române din Ungaria”. Cartea conține 286 pagini și este rodul unor cercetări îndelungate ale regretatului vicar al Bisericii ortodoxe-române din Ungaria. Decedat timpuriu, în anul 1983, nu a mai putut vedea materializată cartea la care a ținut atît de mult.

Lucrarea amintită caută să sintetizeze datele referitoare la românii ortodocși din Ungaria și care reprezintă aproximativ 80% din totalul românilor din această țară. În prima parte a lucrării autorul caută să ofere o privire de ansamblu asupra românilor care se găsesc în marginile de vest ale blocului etnic, despărțite statal în virtutea

păcii de la Trianon (1920), care a fixat actuala graniță între cele două țări. Autorul insistă asupra faptului că ortodoxia poate fi atestată pe aceste meleaguri încă din secolele X — XI, invocînd mărturii arheologice păstrate în muzeul de la Giula. De altfel, aici s-au găsit urmele unei biserici cu altarul îndreptat spre răsărit, databil din 1925.

Evocînd tragedia acestei zone care azi formează comitatele Bichis și Ciongrad, datorită depopulării cauzate de luptele cu turcii, se subliniază că, începînd cu secolul al XVIII-lea, s-a ajuns la un reviriment al vieții bisericesti, datorită muncii românilor, care fie că s-au întors pe meleaguri strămoșești, fie prin descălecarea multor țărani veniți din zonele cu altitudine mai înaltă și mai ferite de zguduituri. Astfel a fost întemeiat satul Micherechi (1758).

În continuare Teodor Misaroș trece în revistă cele 19 parohii, care, cu excepția Budapestei, sînt alinate de-a lungul graniței cu România. Fiecare capitol cuprinde o scurtă istorie a parohiei, o prezentare a înființării comunității bisericești, ridicarea lăcașului de cult, enumerarea preoților cunoscuți nominal, date despre școala confesională și zestrea arhivistică și culturală a parohiei.

Centrul românilor ortodocși din Ungaria este orașul Giula, cu două parohii (Miklósvaros și Krisztinaváros). Parohia din Giula I a avut continuitate și în perioada stăpînirii pașalicului din Timișoara (1566–1695). Azi aici se ridică o splendidă catedrală terminată în 1824, iar turnul construit ulterior. Ultima reparație capitală a avut loc în anul 1960. Biserica valoroasă găsim și la Chitighaz (dinainte de 1779), Apateu (1799–1807) ș. a. Splendidă biserică de la Bichiș (1783–89) este ctitoria macedo-românilor.

În bisericile ortodoxe-române găsim valori artistice remarcabile. Între acestea amintim iconostasele de la Giula I, Bichișciaba, Bichiș ș. a. Icoane prăznicare de mare valoare au existat la Chitighaz și în alte locuri. Recent însă a început concentrarea lor, pentru mai multă siguranță, la Vicaria-tul din Giula.

Teodor Misaroș acordă o mare atenție cărților bisericești care – tot recent – încep să fie strînse la Giula. Aflăm însă că s-a identificat, spre exemplu „Cartea românească de învățătură” a lui Varlaam (Iași 1643) la biserica din Săcal. Din lista celor 88 de cărți nominalizate (lista incompletă) 1 este tipărită în Moldova, 50 în Țara Românească, iar restul de 36 în Transilvania, respectiv la tipografia Universității din Buda. O carte a apărut la Carlovăț.

Dintre figurile marcante ieșite din parohiile amintite se subliniază activitatea lui Moise Nicoară, originar din Giula și a lui Emanuil Goidu, care a trăit la Budapesta. Primul a jucat rolul de inițiator al acțiunii menite să asigure episcop român în fruntea eparhiei Aradului, încununată de succes în 1829. Al doilea a creat o fundație care-i purta numele și care, după decesul lui în 1870, timp de decenii a asigurat posibilități de studiu multor tineri ortodocși-români.

Pentru cititorul din România partea cea mai inedită a cărții sînt capitolele care se

referă la situația parohiilor ortodoxe-române din Ungaria după istoricul an 1918 (1920). Pînă la acea dată ele erau sub jurisdicția eparhiei arădene, reprezentată prin consistoriile de la Arad și Oradea. După schimbările amintite, parohiile din Ungaria au rămas în afara organizației bisericești-mamă, iar numărul preoților care au continuat să fie pe post a fost de patru.

Consistoriul din Oradea a căutat un mediu dînd delegație parohului din Budapesta, protosinghelul Ghenadie Gh. Bogoevici, dar activitatea lui nu s-a dovedit a fi semnificativă. Încercările românilor-ortodocși de a se organiza, materializate prin adunările de la Bichișciaba (1927, 1929), și, Chitighaz (1932), s-au lovit de poziția refractară a regimului horthyst. Doar în 1934, în mod tacit, s-a aprobat de guvern hotărîrea adunării de la Giula de a se înființa patru protopopiate. În același timp, înființarea consistoriului eparhial, ca organ central de conducere, a fost împiedicată de autorități. Mai mult, s-au înțepit străduințele de a încadra parohiile într-o organizație ortodoxă cu conducere alogenă, care a culminat prin înființarea Bisericii Ortodoxe Maghiare (1941–1942). Doar comunitățile din Bătania, Cenedul-Unguresc și Budapesta au rezistat în continuare. Organizația respectivă însă a început să se destrame prin ieșirea curajoasă a parohiilor din Giula I și II și Bichiș.

În sfîrșit, în anul 1946, în condiții istorice-politice schimbate la 27 martie la Giula s-a constituit Eparhia ortodoxă-română din Ungaria, cu sediul la Giula, avînd în frunte un vicar. În perioada 1946–1976 postul de vicar a fost deținut de preotul dr. Petru Mundruțan, care a demisionat din cauza vîrstei înaintate, fiind urmat de Teodor Misaroș (1976–1983). Reorganizarea a fost aprobată și de biserica-mamă, cu care are intense legături. În schimb, în cele interne este în continuare în vigoare statutul sa-gunian.

Cartea regretatului vicar întrerupe fierul expunerii la începutul anilor 80. Biserica ortodoxă-română din Ungaria actualmente trăiește în noile condiții care definesc situația din această țară.

EUGEN GLÜCK

Vocabulaire international de la sigilographie, Roma, 1990, 404 p.

Sub egida Consiliului Internațional al Arhivelor și cu sprijinul directorului general al Arhivelor din Italia, a ieșit de curînd de

sub tipar, fiind imprimată în cadrul seriei „Publicazioni degli Archivi di Stato” din această țară, lucrarea *Vocabulaire inter-*

national de la sigillografie, Roma, 1990, redactor fiind Stefania Ricci-Noë. Volumul este redactat în limba franceză.

Prin caracterul său larg și cuprinsul tematic, lucrarea se dovedește a fi nu numai o repertoriizare sistematică și explicită a terminologiei sigilografice, ci și un manual practic menit să contribuie la dezvoltarea cercetărilor în domeniul acestei discipline de bogată tradiție. Volumul (404 p.) impresionând și prin acuratețea și eleganța imprimării tipografice, este rodul unei colaborări internaționale îndelungate. Ideea de a se realiza un astfel de vocabular a fost formulată în Franța (1974) și preluată ca un obiectiv major de Comitetul Internațional de sigilografie, organism de lucru al Consiliului Internațional al Arhivelor. La concretizarea acestui obiectiv au contribuit, pe lângă membrii Comitetului menționat, Comisia Internațională de Diplomatică, dependentă de Comitetul Internațional de Științe Istrice și Academia Internațională de Heraldică.

Cuprinsul dicționarului, din punct de vedere al termenilor reținuți, sistemul riguros științific respectat în reliefaarea raportului dintre noțiuni, ca și complexitatea informațiilor transmise fac ca acest volum să reflecte stadiul înaintat al cercetărilor științifice pe plan mondial în domeniul sfragisticii, ca și multitudinea preocupărilor vizind utilizarea sigiliilor în scopuri cultural-științifice și instructiv-educative.

Vocabularul propriu-zis este precedat de un *Cuvînt înainte* semnat de Stefania Ricci-Noë, președinta Comitetului Internațional de Sigilografie, în sarcina căreia au stat finalizarea lucrării și urmărirea tipăririi ei, de o *Prefață*, datorată profesorului Robert Henri Bautier, și de *Recomandări* referitoare la alcătuirea cuprinsului notițelor de descriere a sigiliilor.

Lucrarea cuprinde:

Capitolul I. *Generalități*: (Sigilografia, calitatea artistică a matricei și a impresiunii sigilare, amprentă și matrice sigilă; diferitele tipuri de sigilii; validare, închidere, recunoaștere, sigilator, păstrătorul matricei sigilare).

Capitolul II. *Natura materială a sigiliului* (bula, sigiliu, desigilare, tipar și impresiune sigilă, reproducerea sigiliilor, mulajele sigilare etc.).

Capitolul III. *Natura diplomatică și natura juridică a sigiliului* (sigiliu mare, mijlociu, mic, secret, de substituție, contra-sigiliu, dreptul de sigiliu, sigiliu autentic, revocarea și casarea sigiliului etc.).

Capitolul IV. *Modalități de aplicare sigiliului* (sigilare, resigilare, cosigilare, legăturile sigiliului, marcaje pentru plasarea sigiliului etc.).

Capitolul V. *Matricele sigilare* (calitatea artistică a matricei, arta gravării, pecetar, tipuri de matrice, pățile matricei etc.).

Capitolul VI. *Matricea, culoarea și forma sigiliilor* — a) *materialele de sigilat*: ceară roșie, albă, verde, galbenă, neagră, coca, substanțe lichide, coloranți; b) *culori*: galbenă, albă, verde, roșie, neagră, brună, sigiliu bicolor; c) *forma sigiliilor*: rotunde, ovale, scut, pară, navetă, poligonal etc.).

Capitolul VII. *Părțile sigiliului, timpurile și iconografia* — a) *părțile*: față și revers, suprafață, cîmp, margine, reprezentare, legenda, deviză, strigăt, ornamentele de la marginea cîmpului; b) *tipologia sigiliilor* (clasificarea după reprezentare); tip efigie, bust, sfînd, ecvestru, pedestru, de maiestate, ecleziastic, de suveranitate, hagiografic, arhitectural, naval, heraldic, vorbitor onomastic, monogramatic, definitive etc.; c) *iconografia sigiliilor*: registru, decor, pavilion, tenanți, suporti, sprijinitori, fondul cîmpului etc.

Capitolul VIII. *Paleografia sigiliului* (literă suprascrisă, înscrisă, ligatură, punctuația sigiliului etc.).

Capitolul IX. *Conservarea sigiliilor* — a) *Prezervarea. Matrice și impresiuni* (protejarea matricei și a impresiunii; sigiliul intact, oxidat, fisurat, casat, deteriorat, uzat, fără miner etc.); b) *Restaurarea*: consolidare, reunirea fragmentelor, reatașare, reconstituirea sigiliului, mulaje, reproducere; c) *Elaborarea instrumentelor de cercetare în domeniul sigilografiei*: colecție sigilă, fișă pentru descrierea sigiliilor, corpus, catalog, inventar, fișier, sigilografie etc.).

Cele 319 noțiuni definite în cadrul capitolelor sînt însoțite de o anexă cuprinzînd încă cinci termeni preluați din Vocabularul de diplomatică (păstrătorul sigiliilor, verificarea autenticității sigiliilor, taxa pentru sigiliu, sigilator etc.).

Definițiile, redactate în limba franceză, sînt urmate de termenul corespunzător în limbile: germană, engleză, spaniolă, ungără, italiană, norvegiană, olandeză, portugheză, poloneză, română, suedeză și rusă (în ordinea alfabetică a denumirii țărilor). Terminologia românească a fost elaborată de Maria Dogaru, membră a Comitetului Internațional de Sigilografie (în perioada 1980—1984 deținînd funcția de secretară a acestuia) și vicepreședinte ale Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie a Academiei Române. Lucrarea este prevăzută cu o dublă serie de indici (alfabetici și sistematici), pentru fiecare limbă utilizată în volum.

Deși pentru fiecare termen s-a realizat consensul internațional, particularitățile proprii terminologiei unei țări sau alteia au

fost evidențiate, iar atunci când un cuvânt tehnic nu a corespuns exact unei definiții s-a procedat la utilizarea unui echivalent sau la folosirea unei expresii apropiate. S-au păstrat de regulă termenii tehnici existenți în latina medievală.

Într-o anexă se dă lista publicațiilor Arhivelor Statului din Italia („Le pubblicazioni degli Archivi di Stato italiani”).

Volumul se adresează în primul rând sigilografilor și arhiviștilor, care păstrează și valorifică patrimoniul sfragistic al fiecărei țări. Este un util și necesar instrument de lucru și pentru muzeografi și bibliotecarii în ale căror preocupări intră și izvoarele sigilare, ca și pentru cercetătorii din domeniul diplomatiei, al heraldicii, al istoriei artei și istoriei dreptului.

Prin această lucrare, sigilografia românească s-a aliniat mai accentuat preocupărilor sigilografice internaționale. Incluziunea termenilor românești de specialitate, alături de cei utilizați în statele în care sigilografia cunoaște o îndelungată tradiție, relevă in-

direct progresele înregistrate, în trecut și în ultima vreme de sfragistică în țara noastră, o contribuție majoră în acest sens avînd-o Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie creată în 1971, pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga”, dependentă din 1990 de Academia Română.

Analiza terminologiei românești în paralel cu noțiunile folosite în alte țări sugerează însă și anumite rămăneri în urmă ce s-ar cere cit mai grabnic împlinite (publicarea izvoarelor sigilare, realizarea de facsimile și mulaje, întocmirea fototecilor sigilare etc.). Nădăjduim că importantul volum realizat prin rodnică colaborare internațională, va contribui la stimularea preocupărilor din țara noastră în direcția salvării, păstrării și punerii în circuitul științific a patrimoniului sfragistic, determinînd și instituțiile deținătoare a acestui patrimoniu la respectarea imperativului deplinei sale puneri în valoare.

DAN BERINDEI

„LEVÉLTÁRI SZEMLE”, Budapest, XL (1990) nr. 1—4

Revista „Léváltári Szemle”, periodic al Ministerului Culturii și Educației, Secția arhivistică, apare trimestrial și reprezintă, alături de „Léváltári Kozlémények”, un important instrument de lucru pentru arhiviștii din Ungaria.

Cele 4 numere ale revistei apărute în anul 1990 au un conținut bogat, cuprinzînd probleme de arhivistică, studii de istorie bazate pe cercetarea documentelor deținute în arhive, publicarea de documente, precum și prezentarea unor activități arhivistice desfășurate pe plan intern și internațional și recenziile unor cărți de specialitate și reviste ale Arhivelor.

În paginile revistei „Léváltári Szemle” s-a rezervat un spațiu amplu pentru problemele de legislație arhivistică, cum ar fi: *Decret-lege asupra anumitor probleme ale cercetării în arhivă* (nr. 1, p. 5—7) și *Proiect în legătură cu noua organizare a arhivelor maghiare* (Nr. 1, p. 8—29). Acest din urmă articol se bazează pe proiectul concepției despre Legea Arhivelor, alcătuită de Secția de arhivistică a Ministerului Culturii în noiembrie 1989. Discuțiile referitoare la aceste probleme au fost purtate de Societatea arhiviștilor maghiari, opiniile susținute aici, fiind inserate în cadrul acestui articol.

Alföldi Vilma în articolul intitulat *Relațiile Arhivelor cu întreprinderile de stat și cele economice* (Nr. 1, p. 30—34) subliniază

de asemenea faptul că, datorită schimbărilor fundamentale care au avut loc în economie și datorită faptului că au apărut noi organisme, este necesară modificarea relațiilor existente pînă acum. Autoarea a examinat în mod special, sfera relațiilor Arhivelor cu întreprinderile de stat și cele economice.

Schimbările economice, tehnice și sociale din ultimele decenii au avut o mare influență și asupra vieții Arhivelor. Cea mai mare schimbare petrecută în acest domeniu a fost evoluția informatică. Pornind de la experiența celor mai dezvoltate țări în domeniul informaticii, Körmeny Lajos în articolul *Arhivarea datelor computerizate și a documentelor de informatică. Experiențe internaționale, 1973—1988* (Nr. 2, p. 15—26) scoate în evidență cele mai remarcabile realizări ale ultimilor ani. În același context al folosirii informaticii în arhivistică se înscrie și articolul lui Bácsa Imre, care reprezintă versiunea prescurtată a Raportului final asupra proiectului de cercetare intitulat *Arhivarea documentelor de informatică* (nr. 4, p. 48—56). Tot Körmeny Lajos în articolul *Gînduri despre folosirea computerului, despre responsabilitate și profesiune* (nr. 3, p. 11—14) prezintă cîteva considerații personale asupra necesității introducerii informaticii în arhivistică și în acest context, alcătuirea unei secții de in-

formatică a Asociației arhiviștilor maghiari în anul 1989.

Articolul lui E. Kovács Péter, *Planul unei coaliții antiotomane Jin, 1502* (nr. 1, p. 49–61) reconstituie, pe baza documentelor de arhivă, încercarea regelui Henric al VII-lea al Angliei de a alcătui o coaliție antiotomană în care să-i atragă pe regele Poloniei, Alexandru Jagiello, regele Ungariei Vladislav al II-lea, papa Alexandru al VI-lea și republica Veneția. Studiul documentelor referitoare la perioada 1499–1503, autorul a reușit să prezinte un tablou veridic și atrăgător al activității diplomatice desfășurate în vederea realizării acestei coaliții, dar și a cauzelor care au dus la nefinalizarea acțiunii.

Gerics József și Ladányi Erzsébet, autorii articolului *Interpretarea izvoarelor referitoare la lancea și coroana Sfântului Ștefan* (nr. 2, p. 3–14), realizează un studiu amănunțit asupra cronicii lui Ademar Cabannensis, a informațiilor pe care le oferă și prezintă și controversele legate de autenticitatea sa. Autorii fac, de asemenea, o comparație și cea a lui Anonymus Gallus.

Un alt articol interesant ni s-a părut a fi cel al lui Hiller István, intitulat *Anul 1637 – linie de demarcație. Orientarea spaniolă și politica habsburgilor la mijlocul secolului al XVII-lea* (nr. 4, p. 3–12), datorită analizei competente și bazate pe o documentație bogată referitoare la relațiile diplomatice din această perioadă.

Dintre documentele publicate în paginile revistei „Levéltári Szemle” menționăm: *Orientarea Partidului și a bisericii catolice în a doua jumătate a anilor '30* (nr. 2, p. 47–63) de Gergely Jenő și articolul lui Szászko István, *Raportul secret al ambasadorului englez asupra cauzelor și consecințelor revoluției ungare din 1956* (nr. 3, p. 66–72). Ultimul articol se bazează pe rapoartele întocmite de ambasadorul englez la Budapesta în perioada decembrie 1956 – ianuarie 1957, puse la dispoziție în anul 1988 de Foreign Office.

K. Lengyel Zsolt, în articolul *Date și gânduri despre activitatea Institutului de maghiaristică din München (Ungarisches Institut München)* (nr. 3, p. 37–51), face un scurt istoric al acestui institut, precum și al scurților sale. Activitatea de bază o reprezintă publicarea unor cărți și periodice „Studia Hungarica”, „Ungarn Jahrbuch”). Institutul deține de asemenea o bogată

bibliotecă, colecția presei emigrației maghiare, arhiva alcătuită din fonduri personale și tematice etc.

În traducerea lui Gecsényi Lajos apare și articolul lui Ernst D. Petritsch, intitulat *Regestrelor documentelor turco-osmane păstrate în Arhivele de Stat din Viena* (nr. 4, p. 41–47). Ideea publicării documentelor turco-osmane deținute de Haus-Hof – und Staatsarchiv a apărut în contextul aniversării a 300 de ani de la asediul Vienei și, legat de acest eveniment, prezentarea și a punctului de vedere al turcilor. Alături de documentele aflate la Haus, – Hof und Staatsarchiv, au fost studiate și documentele aflate la Hofkammerarchiv și Kriegsarchiv. Seria documentelor turcești aflate în arhivele austriece începe în 1527, dar cel mai vechi document datează de la 1480 (există unele îndoieli asupra autenticității sale). Au fost publicate aproximativ 771 de documente, majoritatea referindu-se la încheierea armistițiilor, tratative de pace și conflicte de graniță raportate de pașale sau bei.

Referiri la participarea arhiviștilor din Ungaria la unele activități desfășurate pe plan internațional găsim în articolele lui Künstler Ferenc, *Cea de a doua conferință europeană a Arhivelor* (nr. 1, p. 70–79) și Borsa Iván, *Cea de a XXVI-a Conferință a mesei rotunde a Arhivelor, Madrid, 2–5 octombrie 1989* (nr. 2, p. 64–73).

Ultima parte a revistei „Levéltári Szemle” este dedicată recenziilor și activităților arhivistice desfășurate pe plan intern. Dintre revistele de specialitate recenzate, amintim „Archivmitteilungen”, 1986–1988” (nr. 2, p. 74–80), „Sovietskie Arhivi” (nr. 1, p. 80–83), „Archeion, 1989–1990” (nr. 3, p. 77–80) și „Rassegna degli Archivi di Stato, 1986–1988” (nr. 4, p. 73–74). Ne-am reținut atenția și câteva cărți apărute în ultima perioadă, prezentate în paginile revistei: *Arhiva familiei Szent-Ivány 1230–1525* de Mályusz Elemer (nr. 1, p. 84–86), *Metternich. Omul de stat și diplomatul* de Guillaume de Bertier de Sauvigny (nr. 1, p. 94–95), *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae* (nr. 3, p. 81–88) și o lucrare care se referă la istoria țării noastre *Colecția de documente ale ceangailor din Moldova 1467–1706* (nr. 4, p. 75–79).

ECATERINA ANTON

„OTAM”, I, Ankara, 1990, nr. 1, 378 p.

Numărul din luna iunie 1990 al revistei „OTAM” se deschide printr-o scurtă „carte de vizită” a publicației, realizată de Necdet

Serim, rectorul Universității din Ankara, care, trecând în revistă reușitele înregistrate în timp în domeniul cercetării istorice, pre-

cum și contribuția lui Atatürk la dezvoltarea acestei activități, menționează: „Prin această revistă, care apare ca publicație a Centrului de cercetări și aplicații ale istoriei otomane, legat de Universitatea din Ankara, în lanțul succeselor reputate de Universitatea noastră s-a adăugat o nouă verigă”.

La rindul său, Muzaffer Arikan, profesor la Facultatea de filologie și istorie-geografie a Universității din Ankara și director al „OTAM” evocă activitatea unor înaintași ai săi în această funcție, punctind totodată cele șapte obiective principale ale Centrului, ce pot fi îndeplinite prin întărirea relațiilor cu persoanele și instituțiile cu preocupări asemănătoare din țară și din străinătate: a) cercetarea, studierea și publicarea izvoarelor și informațiilor privitoare la istoria otomană; b) tipărirea scrierilor și traducerilor importante care conțin informații de istorie otomană, precum și editarea unei publicații de acest profil; c) crearea unei arhive care să cuprindă documentele de istorie otomană ce vor fi descoperite; d) adunarea, în biblioteca Centrului, a documentelor și surselor de istorie otomană; e) organizarea de întâlniri științifice în colaborare cu oameni de știință și organizații din țară și străinătate și participarea la astfel de acțiuni; f) deschiderea de cursuri de paleografie și diplomatică otomană pentru cercetătorii care doresc să studieze izvoarele și documentele otomane; g) asigurarea sprijinirii celor care muncesc în domeniu.

„Elementele «mai puțin egale» ale Tanzimat-ului: femeile și robii” (p. 1.10) se află în atenția lui Gökçen Alpkaş, care realizează o analiză a celor două categorii ale căror drepturi s-au impus și au fost recunoscute cu mai multă dificultate în imperiu.

În articolul „O grupare secretă care și-a desfășurat activitatea în Istanbul, de partea Marii Adunări Naționale, în anii luptei naționale: Gruparea Zabitan (27 octombrie 1920 – 20 septembrie 1921)” (p. 11–24), autorul, Mesut Avdın, prezintă, în cele patru părți ale materialului, momentul înființării grupării, cadrul ei organizatoric, relațiile și acțiunile ei. În cele trei anexe care însoțesc textul ni se înfățișează sigiliul organizației Karakol, sigiliul luat de englezi, precum și un tabel în care sunt notate expedierile de arme și muniții confirmate de gruparea „Zabitan”.

O instituție de o mare însemnătate „Tercüme odası” („cancelaria dragomanilor”), face obiectul studiului semnat de Cahit Bilim (p. 29–43). După o prezentare a dragomanilor Divanului imperial, autorul ia în discuție situația acestor importanți funcționari otomani în secolul al XVI-lea, înființarea și evoluția instituției.

Într-un amplu articol (p. 45–77), Gül-inhal Bozkurt prezintă textele a „Două înțelegeri internaționale privind desființarea comerțului cu sclavi, la care statul otoman a fost parte”, și anume: 1) „Convenția privind desființarea negoșului cu sclavi negri pentru Anglia”, încheiată la 25 ianuarie 1880, cu 8 articole și 2) „Prevederi ale Conferinței de la Bruxelles privitoare la prevenirea și interzicerea comerțului cu sclavi africani”, stabilite la 2 iulie 1890, ca urmare a Conferinței de la Bruxelles din 18 noiembrie 1889. Aceste prevederi sunt cuprinse în șapte capitole, consacrate unor aspecte cum sînt: interzicerea și prevenirea comerțului cu sclavi pe mare, organismele care garantează aplicarea prevederilor etc. Cele două anexe reprezintă firmanul din 1273 (1857) dat de Abdülmecit prin care se interzice comerțul cu sclavi și Protocolul în legătură cu dispozițiile generale cuprinse în documentele privitoare la desființarea sclaviei, semnate de Înalta Poartă.

Nur Bilge Criss ne prezintă „O împărțire a Istanbulului în timpul invaziei aliaților: Rivalitatea anglo-franceză și problemele administrative în perioada 1918–1920” (p. 79–88).

Mesut Çapa se ocupă de „Societățile de Semilună Roșie în timpul războiului balcanic” (p. 89–115), referindu-se la spitalele și punctele de prim ajutor ale Semilunii Roșii destinate armatei, relațiile dintre Semiluna Roșie și misiunile străine de Semilună Roșie și Cruce Roșie, precum și la problemele legate de prizonierii de război și emigranții din Balcani.

În articolul său, cu titlul „Dreptul privind vestimentația, locuința și purtarea nemusulmanilor în Imperiul Otoman”, Yavuz Ercan trasează câteva linii generale referitoare la atitudinea față de populația nemusulmană a Imperiului în secolul al XVI-lea (p. 117–127).

„Situația averilor sangeacului Akşehir în vremea lui Murad II și Registrele prescurtate ale sangeacului Akşehir pe anul 1583/991” (p. 127–163), sub semnătura lui Akif Erdoğan, este un articol dens, care cuprinde, pe lângă referiri detaliate la textele registrelor prezentate, 5 tabele complexe, care includ date privind: repartitia bunurilor în sangeac, veniturile sangeacului, împărțirea averilor pe comune, numărul de timar-uri și situația veniturilor, tipurile de timar-uri. De acestea se adaugă textul subintitlat „Înregistrările prescurtate ale sangeacului Akşehir” (p. 136–161) și o hartă cu împărțirea administrativă a sangeacului la 1584.

În aceeași sferă de probleme se înscrie și articolul lui Abdullah Gündoğdu, „Noi date privind distribuția bunurilor în *kaza*-ua

Çorum după sigiliile cu două numere din Çorum" (p. 164—170), precum și cel ce poartă titlul „Prezentarea și valorificarea Registrelor detaliate ale sangeacului Sis (= Kozan)" (p. 272—292), în care autorul Kurt Yılmaz, ne oferă o complexă imagine a componenței și repartiției populației din Sis, structurată pe următoarele coordonate: a) centrul orașului și mahalalele; b) comunități și obști; c) cetățile — Fekke, Anavarza, Lemped, Kubdere — și d) categorii de persoane scutite de slujbe și dări. Materialul cuprinde și tabele în care cuantifică populația nemusulmană plătitoare de impozit din mahalalele Sis-ului în secolul al XVI-lea, populația nemusulmană plătitoare de dări, repartiția comunităților din Sis cu obștile lor, cetățile sangeacului, populația din Sis în înregistrările din 1536 și 1572, precum și categoriile neplătitoare de impozite și slujbe.

Cel mai amplu text din acest număr al revistei este cel referitor la „Programele guvernamentale din perioada monarhiei constituționale (1908—1918)" (p. 171—269), al cărui autor, İhsan Güneş, prezintă pe larg cadrul legislativ în care s-au structurat aceste programe, oprindu-se apoi la fiecare guvern care a funcționat în această perioadă, prezentându-ne pentru fiecare în parte *berat*-ul de numire a sadrazamului, membrii guvernului și programul de guvernare, atît în facsimil, cît și transliterate, rezultînd astfel 11 părți ale articolului, referitoare la guvernale Kâmil paşa, Hüseyin Hamîl Paşa, Tevfik Paşa, Hüseyin Paşa, Hakkı Paşa, Muhtar Paşa, Mahmut Seyket Paşa, Mehmet Talat Paşa.

Articolul lui İsmail Kurtcepe, „Încercările flotei italiene de a trece Strîmtorrea"

(p. 297—312) este urmat de cel al lui Ertuğrul Önalp, intitulat „Istanbulul între 1552—1556, văzut cu ochii unui rob spaniol" o interesantă prezentare, a coloratei scrieri „Viaje de Turquia" datorată lui Pedro de Urdemala (p. 312—320).

„Legea familială otomană și statul în secolul al IX-lea" (p. 320—332) fac obiectul studiului lui İlber Ortaylı, care se oprește asupra evoluției legii moștenirii — cu tabele cuprinzînd cifre, cote de moștenire —, precum și a condițiilor de împiedicare a unei lășătorii și a procedurilor legale referitoare la aceasta.

Yücel Özkaya ne aduce în atenție „Cîteva hatt-i hümayun-uri de la Selim III" (p. 332—354) și anume: 1) hatt-i hümayun-uri importante, date de Selim III, referitoare la războaiele ruso-otoman și anglo-otoman; 2) hatt-i hümayun-uri privind prosperitatea și ordinea în Istanbul; 3) hatt-i hümayun-uri despre înregistrarea evenimentelor istorice, cu referiri la răscoala muntenilor și proprietățile rurale. Se dau, de asemenea, 11 facsimile.

La rubrica „Documente" Paulino Toledo și Muzsffer Arıkan ne prezintă 11 documente în transliterație, referitoare la Spania, Africa de Nord și pirății lui Barbarossa, precum și o hartă cu Africa de Nord, a pămînturilor spaniole (p. 355—373).

În inchiderea acestui dens număr, cu o bogată problematică, Esin Kahya semnează o recenzie asupra cărții lui N. Akmal Ayyubi, *Some Aspect of Islamic-Turkish Culture*, Aligarh (India), 1988.

IRINA HRITCU

„Rèvue française d'héraldique et sigillographie", nr. 54—59 (1984—1989), Paris, 1990, 284 p.

Ultimul număr al revistei Societății franceze de heraldică și sigilografie, publicat cu concursul Ministerului Culturii și al altor instituții de prestigiu, cuprinde studii și articole abordînd probleme majore ale acestui domeniu de activitate. După un editorial în care se face o succintă retrospectivă asupra activității societății în ultimii cinci ani și a cuvîntului de omagiere a celor doi foști președinți, decedați în 1985 (Duc de la Force) și 1988 (Bernard Mathieu), sînt inserate pertinente studii grupate tematic.

De o importanță deosebită se dovedesc a fi materialele incluse sub genericul „Metodele și politica cercetării". Primul care semnează în această rubrică este chiar președintele societății, Robert Henri Bautier, stu-

diul său, întocmit în cadrul preocupărilor manifestate de Comitetul Internațional de Sigilografie, referindu-se la *Normalizarea regulilor pentru descrierea sigiliilor*. Cercetător de profunzime al actelor de cancelarie, profesorul Robert Henri Bautier recomandă celor ce își propun să investigheze sursele sfragistice, să întocmească fișe complete în care să consimneze toate datele ce pot interesa cercetătorii. Cît privește elementele externe, se vor reține informații despre formă (rotundă, ovală, dreptunghiulară, octogonală etc.), dimensiuni (exprimate în mm), materia de sigilat (ceară, cocă, soluție de aur, tuș etc.), culoarea (roșie, albă, galbenă, verde, etc.) modul de confecționare, natura legăturilor, modul de prindere. În privința reprezentării din cîmp se vor spe-

cifică tipul compoziției (heraldic, hagiografic, monumental, iconografic etc.), forma scutului și elementele însumate, fondul și cadrul pe care este reprezentat. Referitor la legendă trebuie transcris textul, precizat caracterul literelor, modul de dispunere pe suprafața sigilară. Pentru fiecare sigiliu se vor indica și referințele bibliografice: corpurile, cataloagele, titlurile lucrărilor ori revistelor în care a fost publicat, cota arhivistică și corespondența sigiliului respectiv în colecțiile de mulate. Atunci când izvru studiat este o matrice sigilară, se va avea în vedere modul de săpare, (incizie pentru sigilarea cu ceară, excizie pentru validarea cu tuș), calitatea gravării, mînerul starea de conservare.

În a doua parte a studiului, profesorul Robert H. Bautier discută modul de realizare a colecțiilor sigilografice, respectiv posibilitățile multiple de utilizare a fișelor întocmite conform normelor evidențiate mai sus. Sunt aduse în atenția cercetătorului diferitele posibilități de clasificare tematică a fișelor redactate pentru impresiuni și matrice sigilare, ca și genurile de lucrări ce pot fi realizate pe baza informațiilor înscrise în fișe (cataloage, monografii abordând sigiliile autorităților centrale, sigiliu orașenești, districtuale, ale demnitarilor laici și clerici etc.).

Desigur, aceste lucrări trebuie să fie finalizate prin alcătuirea unor indici meniți a facilita regăsirea rapidă a sigiliului, individualizând un posesor sau altul (indici heraldici, alfabetici, ca și tabelele sistematice pe materii). Desigur, valoarea publicației respective va crește atunci când se va insera un studiu introductiv în care autorul va explica scopul lucrării și criteriile elaborării ei, va releva semnificația pe care o au unele piese, va decodifica unele simboluri mai puțin accesibile publicului larg. Se recomandă de asemenea ca volumele abordând izvoarele sigilare să fie bogat ilustrate, restringerea ilustrației să nu meargă nicodată până la reducerea reproducerii sigiliilor rămase până atunci inedite.

Tot sub genericul „Metodele și politica cercetării”, se prezintă și comunicarea semnată de Martine Dalas, șefa Serviciului Sigilii din Arhivele Naționale Franceze, intitulată semnificativ *O eră nouă pentru studiul sigiliilor C.A.R.A.N.* („Centrul de primire și studiu al arhivelor Naționale”). Parcurgând această lucrare putem cunoaște acțiunile întreprinse de arhiviștii francezi în vederea stimulării interesului specialiștilor marelui public față de izvoarele sigilare. Relevând adevărul conform căruia sigiliile sînt surse documentare ce aduc importante informații privind societatea de altă dată, sînt dezvăluite aspecte intere-

sante referitoare la situația politică, economică, juridică, socială. Autoarea evidențiază faptul că în epoca pe care o străbatem se impune o nouă politică în acest domeniu. Pentru a veni în întîmpinarea interesului manifestat de cercetătorii curioși și erudiți de toate categoriile, la Paris s-a inaugurat un centru de cercetare a izvoarelor sigilare, reunind toate informațiile în legătură cu aceste fragile mărturii istorice. Pentru concretizarea acestui obiectiv a fost creat „Micul C.A.R.A.N.”, respectiv într-o clădire special amenajată pentru activități cu publicul, unde s-a organizat un salon sigilografic. Extinzîndu-se pe o suprafață de 200 m.p., acest salon cuprinde toate cele necesare în vederea consultării oricărui izvor sigilar, putîndu-se apela în acest sens la mulatele sigilare ordonate pe teme (20.000 exemplare), ca și la fotografii. Pentru a se facilita efectuarea unor studii comparative s-a înființat aici o bibliotecă sigilografică și heraldică. În rafturile acestea se află instrumentele de informare științifică asupra sigiliilor editate în diferite țări, ca și inventarele colecțiilor sigilografice ale Arhivelor Naționale. Aduse în permanență la zi prin completarea patrimoniului cu noile apariții și investigarea revistelor de profil, această bibliotecă este deservită de fișiere alcătuite după criteriul riguros științifice, astfel încît să se asigure regăsirea rapidă a oricărui titlu, autor sau materie. Tot aici se afla și un fișier alfabetic general reunind (sub formă de microfise) toate mulatele conservate în Franța și Arhivele Naționale. Pe lîngă faptul că în „Micul” C.A.R.A.N.” se organizează periodic expoziții sigilografice, iar în vitrine sînt expuse documente originale validate cu sigilii, aici au loc dezbateri pe tema materialelor și metodelor utilizate în activitatea de conservare și restaurare a acestor izvoare, periodic desfășurându-se manifestări științifice de amploare.

În semn de omagiu față de contribuția înaintașilor în domeniul cercetărilor sfragistice, tot în salonul sfragistic s-a plasat și fișierul întocmit de René Gandillon (autorul unor lucrări de mare prestigiu), constituind de fapt „recensămîntul matricelor sigilare conservate în Franța în colecții publice ori private”. Pentru prima oară în lume, la „Micul C.A.R.A.N.” se utilizează la studierea sigiliilor, video-discul. Folosit din mai multe considerente, pe de o parte pentru a se proteja originalele (prin reducerea manipulărilor) pe de alta pentru a se oferi posibilitatea efectuării de comparații și totodată pentru regăsiri rapide, video-discul (în prezent avînd în memorie 6500 de imagini) își dovedește extraordinara sa capacitate de a „răspunde” multiplelor întrebări vizînd izvoarele sigilare. Conform

celor afirmate de autoarea acestei comunicări, video-discul, în momentul de față abordând doar sigiliu din Normandia și Picardia, se va extinde.

O altă comunicare ce vădește preocupările sigilografilor și heraldiștilor francezi pentru înnoirea metodelor de cercetare o datorăm lui Michel Pastoureau. Evidențind faptul că problema utilizării echipamentului electronic pentru cercetarea sigiliilor are deja o tradiție, respectiv, se desfășoară mai bine de trei decenii, Michel Pastoureau relevă faptul că informatica a fost solicitată în special în două direcții: 1. pentru identificarea stemelor anonime; 2. în vederea efectuării de studii comparative și statistice pe teme diverse; figuri heraldice, forma scutului, elemente exterioare etc. Desigur, în cel de al doilea caz trebuie să se determine frecvența sau raritatea anumitor elemente, avându-se în vedere epoca, spațiul geografic sau categoriile sociale. Cunoscând eforturile întreprinse într-o țară sau alta în acest domeniu, reputatul heraldist remarcă faptul că utilizarea informaticii în cercetările heraldice și sigilare a rămas în urmă și aceasta datorită lipsei fondurilor. Reflectând asupra împrejurărilor în care s-au desfășurat aceste activități. M. Pastoureau relevă un fapt semnificativ și anume „lipsa de instituționalizare”, respectiv realizarea unor programe de către pasionați (pe lângă alte activități) și nu de către instituțiile interesate în propășirea științei heraldice. Datorită acestui fapt, prelucrarea informatică a surselor heraldice a rămas în urmă, iar pașii lenți în acest domeniu vin în contradicție cu rapiditatea dezvoltării echipamentelor electronice. Astfel, în cele mai multe cazuri, programele sint perimate chiar înainte de a fi aplicate. Greutăți au apărut și datorită faptului că heraldiștii și informaticienii vorbesc o altă limbă, respectiv, primii nu cunosc capacitatea echipamentului și posibilitatea de analiză de care dispune, ceilalți nu înțeleg complexitatea izvoarelor heraldice. Ambii trebuie să țină seama că heraldica este un cod, însă nu un cod simplu, ci unul suplu, deschis, viu, în continuă dezvoltare și perfecționare, iar tratamentul informatic nu se poate aplica peste tot în același mod. Este de asemenea necesar a se înțelege faptul că, pentru a se obține rezultate în prelucrarea informațională, izvoarele heraldice, ca și toate documentele trebuie regândite, remuncate, reformulate și acest lucru nu se poate face decât de ce, care posedă vaste cunoștințe în domeniul heraldicii și au deja o bogată experiență în cercetarea izvoarelor de această natură.

La rubrica „Istoria generală a armeriilor și sigiliilor”, întâlnim două studii extrem de importante. Unul, datorat tot președintelui

Societății franceze de heraldică și genealogie, neobositului profesor Robert Henri Bautier, care abordează, *Drumul sigiliului și al bulei de la originile mesopotamene la secolul al XIII-lea occidental*. Probând, o dată în plus, înalta sa erudiție, autorul aduce în atenția cititorului principalele momente ce marchează evoluția sigiliilor din antichitate și pînă în evul mediu. Efectuînd o pertinentă analiză a diferitelor tipuri de însemne sigilare utilizate în antichitatea greacă și romană, profesorul R. H. Bautier urmărește toate zonele geografice implicate în această evoluție, conducîndu-ne dintr-o parte în alta a lumii, făcîndu-ne să parcurgem cu rapiditatea gîndului mari perioade istorice, ori să ne oprim îndelung asupra unor momente înscrise în cronicile vremurilor mai noi și toate acestea pentru a surprinde rolul și semnificația sigiliului, individualizînd diferitele instituții și persoane.

Cel de al doilea studiu cuprins la această rubrică, semnat de vicepreședintele societății, Dl. Eduard Secretan, se referă la *Istoria Socială a heraldicii* (sec. XII — XX). Se atestă cu acest prilej realitatea în legătură cu apariția și drumul blazoanelor în Europa Centrală, faptul că în evul mediu, dreptul de a avea o stemă era general recunoscut, oricine purtînd să-și aleagă o compoziție menită a defini „propria (sa) autoritate”.

Acest adevăr este dovedit pe de o parte de generalizarea folosirii sigiliilor (sec. XIV), pe de alta de conținutul armorialelor oficiale, realizate într-o țară sau alta (cel mai expresiv fiind armorialul general alcătuit în Franța în 1696, în care s-au înregistrat toate stemele celor care au plătit c sumă de bani). „Capacitatea heraldică” a individului se menține, în ciuda încercărilor oficialităților de a impune reguli stricte și în veacurile XVIII — XIX.

O altă rubrică, „Simbolistica medievală” reunește studiile lui Pierre Bony, *Gigantul de marmoră neagră de la Saint-Denis: semnele împărătesei Maria de Brienne?* și cel al Martinei Dalas, *Animalele heraldice de la Capețieni la Evul Mediu*. Mai multe studii au fost reunite sub genericul „Heraldica și sigilografia medievală”: Pierre Bony, *Apropo de sigiliul Isabellei de Flandra, doamna de Fienens (începutul secolului al XIV-lea)*; Pierre Bony, *De la onoare de a fi un Montfort la începutul secolului al XIV-lea, la marele sigiliu al Ioanei de Bretagne-Montfort, doamnă de Cassel*; Jean-Luc Chassel, *Un tip de sigiliu de jurisdicție în Franța de est (sec. XII — XV)*; Martine Dalas, *Rolul sigiliului în nașterea sistemului heraldic capețian pînă la mijlocul veacului al XIV-lea*, Christian de Merindol, *Sigiliul lui Jaques Coeur*. Christophe Rousseau-

Lefebre este autorul unor studii referitoare la heraldica contemporană: *Armoniile cardinalului Pitra*, și *O corespondență heraldică între doi prelați din secolul al XIV-lea, cardinalul Pie și episcopul Cousseau*. La acestea se poate adăuga și comunicarea *Cronica heraldică și sigilografică a episcopilor și abaților din Franța (1983–1988)*, întocmită de același cercetător, relevând modul în care demnitarii ecleziastici își instituie, în epoca pe care o străbătem, blazoane.

Preocupărilor vizând editarea surselor heraldice le răspunde Michel Popoff care publică *Armorialul castelanului din Arras*, din secolul al XIV-lea, aflat la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Naționale.

Valoarea publicației la care ne referim este sporită de lista lucrărilor de specialitate, alcătuită „Bibliografia sigilografiei franceze” pe perioada 1982–1986 (constituind o completare la volumul având acest

titlu), întocmită de Martine Dalas și Jean-Luc Chassel. Michel Pastroureau și Jean-Luc Chassel semnează și „Cronica principalelor lucrări de heraldică și sigilografie franceze”, apărute în ultima perioadă (se dau scurte date asupra studiilor inserate în reviste de specialitate).

Volumul se încheie cu recenziile redactate de Robert Henri Bautier, Jean-Luc Chassel, Martine Dalas și Eduard Secretan, pentru publicații de profil, dovadă certă a evoluției fenomenului heraldic în Europa zilelor noastre.

Privind retrospectiv studiile la care ne-am referit, constatăm cu admirație că și în această perioadă Franța continuă să rămână în fruntea popoarelor cu vaste preocupări în domeniul științei și artei heraldice.

MARIA DOGARU

Martine Dalas, *Corpus des sceaux français du Moyen Âge*, tome II. Les sceaux des rois et de regence, Paris, 1991, 337, p.

Bibliografia sfragistică franceză s-a îmbogățit de curind cu un volum ce depășește interesul național, înscriindu-se printre lucrările de valoare internațională în domeniul sigilografiei. Constituind, cum reiese și din titlu, cel de al II-lea volum al seriei editată de Arhivele Naționale ale Franței, acesta urmează tomului publicat, apărut în 1981, abordând sigiliile de orașe.

Rezultat al unor ample cercetări îndreptate pe de o parte spre investigarea izvoarelor din punct de vedere al sistemului de autentificare, pe de alta spre lucrările tipărite referitoare la această categorie de sigilii, volumul pe care-l prezentăm, apărut în condiții grafice de excepție, se structurează în trei părți: I. Studii introductive; II. Descrierea și reproducerea sigiliilor ce fac obiectul lucrării; III. Aparatul științific.

Volumul se deschide cu prefață semnată de Jean Favier, membru al Institutului Franței, director general al Arhivelor din această țară. Pasionat cercetător al acestor fragile surse istorice, Jean Favier relevă faptul că sigiliile regale exprimă autoritatea puterii centrale, iar alegerea simbolurilor gravate în cîmpul lor și disponerea lor în compoziție a fost tot atât de importantă ca și dezvoltarea structurii instituționale pe care o reflectă.

Relevind faptul că acest corpus de sigilii devine un instrument de cercetare ce va impulsiona elaborarea de noi lucrări, autorul

prefetei invită cititorii să desprindă din imaginile gravate în sigiliile ce fac obiectul acestui volum „personalitatea suveranilor” și cultul societății de altădată pentru regalitate. Monumente ale istoriei, sigiliile aduc importante informații în domeniul diplomatic, politic și artistic.

Studiile introductive se impun prin modul complex în care se abordează sigiliile ca și prin originalitatea ideilor pe care le relevă Robert Henri Bautier, membru al Institutului Franței, președinte al Societății franceze de heraldică și sigilografie și președinte de onoare al Comisiei internaționale de diplomatică, abordează „Sigiliul regal în Franța și mecanismul sigilării actelor”. Definind într-un mod original sigiliile (obiecte gravate cu imagini alese de sigilator pentru a proba locul pe care îl ocupă în societatea timpului său sau cel pe care ar fi vrut să-l ocupe), profesorul Bautier, erudit cercetător al actelor de cancelarie, explică valoarea diplomatică a diferitelor tipuri de sigilii utilizate în cancelaria centrală din Franța evului mediu. Studiul este structurat în mai multe subcapitole, cum sînt: Sigiliul regal sub Carolingieni și primii Capetieni; Sigilarea actelor regale de la Ludovic al VI-lea pînă la Filip cel Frumos; Mecanismul sigilării actelor regale de la Filip cel Frumos la Filip al VI-lea; Sigilarea actelor regale la începutul războiului de 100 de ani; Sigilarea actelor de natură administrativă;

Folosirea sigiliului secret; Mecanismul sigilării actelor regale în timpul lui Carol al V-lea și Carol al VI-lea; Sigiliul ordonat și micile cancelarii; Sigiliul de „dauphin” și sigiliul teritoriilor exterioare; Sigiliul „ante susceptum”; Utilizarea contra-sigiliului regal. Interesante date sînt desprinse și în ceea ce privește conținutul și semnificația textului ce însoțește reprezentarea gravată în cîmp.

Analizînd modul în care se diversifică tipurile, în condițiile dezvoltării continue a atribuțiilor regalității, autorul ne explică tehnica confecționării sigiliilor. Un loc aparte l-au avut în ansamblul mijloacelor de autentificare, buclele sigilare (considerate „instrumente de prestigiu”) și pecețile atașate. Au fost de asemenea frecvent utilizate sigiliile aplicate. Documentele validate cu impresiuni sfragistice, ce-au străbătut veacurile sau mileniul ajungînd pînă la noi, probează grija deosebită a emitenților de acte în ceea ce privește conservarea sigiliului, prezența acestuia fiind pretutindeni dovada autenticității inscripției. Un rol important au avut și contrasigiliul (numit „cheia sigiliului”) și sigiliul secret, ambele fiind utilizate ca o măsură în plus pentru evitarea falsului și limitarea abuzurilor. Se atestă totodată înfățișarea și semnificația sigiliilor bifață. Cît privește materialele de sigilat, se subliniază că la autentificarea actelor „cu valoare perpetuă” s-a folosit ceara verde și aceasta a fost una din caracteristicile cancelariei regale franceze.

Pătrunzînd procesele sociale din trecut, profesorul R. H. Bautier evidențiază împrejurările în care au apărut sigiliul de regență (cînd regele era absent, fiind plecat în Orient pentru a lua partea la cruciade), sigiliul „locțiitor al regelui”, sigiliul „ordonat”. Sinteza asupra evoluției cancelariei regale, studiul datorat prof. Robert Henri Bautier explică influențele externe ce s-au manifestat (un rol important în acest sens avîndu-l cancelaria bizantină), concluzia firească ce se desprinde fiind faptul că sigiliul se afla în strînsă interdependență cu viața politică a țării și conjunctura internațională proprie epocii respective.

Un alt studiu interesant, poartă dovada profesionalității lui Michel Pastoureau și se referă la „Regele crinilor”, emblema dinastică și simbolul regal. Subliniind faptul că regii Franței se numără printre puțini suverani creștini care nu sînt individualizați prin însemne preluate din lumea animalelor, autorul atestă că floarea de crin constituie ea singură un vast program ideologic și dinastic. Este de relevat legătura existentă între fleurvane, flori de crini, stele „palme”, scepul scurt și mina dreptății, cuprinse în sigiliile ce încheie evoluția sigiliilor re-

gale franceze din evul mediu. Diversele însemne întîlnite în sigiliile de tip majestate evidențiază personalitatea regală, transpun codificat ideologia monarhică și politica dinastică. În strînsă legătură cu reprezentările heraldice cu teme vegetale utilizate în lume, în Franța regalitatea și-a creat un însemn specific. Puritatea și fecunditatea florii de crin amintește legitimitatea și continuitatea dinastică, vorbește de caracterul sacru al persoanei regelui și protecția specială acordată de puterea divină regatului său.

Analizînd semnificația reprezentărilor simbolice ce au individualizat pe Isus Christos, Maica Domnului și unii Sfinți, autorii interpretează însemnele gravate în sigiliile regelui Ludovic cel Sfînt ca o expresie a faptului că toți cei menționați mai sus sînt intermediari între lumea cerească și cea pămînteană. Oprindu-se asupra raportului dintre steme, embleme și simboluri, M. Pastoureau precizează că stemele sînt compuse din embleme care individualizează un ins. o familie, în timp ce simbolul exprimă un concept, o idee.

Investigarea complexă a izvoarelor sigilare și heraldice a permis autorului să interpreteze semnificația însemnelor și a cromaticii specifice Franței medievale. Albastru (alcătuiind fondul de care sînt plasate florile de crin de aur), emblema principală a regilor din dinastia Capetiană, exprimă continuitatea și protecția cerească. Treptat, aceasta s-a transformat dintr-o culoare familială într-o cromatică simbolică de mare anvergură, menită a exprima legătura între regii Franței și Dumnezeu.

Trecînd la explicarea semnificației florii de crin, inițial însemn al suveranității, întîlnit pe o vastă zonă geografică, se amintesc legende emise în legătură cu aceasta ca și larga ei utilizare din antichitate pînă în evul mediu, cînd este frecvent utilizată în simbolică Fecioarei. Regii Franței au folosit acest însemn pentru a se înfățișa drept reprezentanții lui Dumnezeu.

Multiplicarea florii de crin a dat o și mai mare dimensiune cosmică instituției regalității. În sens larg, reprezentările înfățișînd un cîmp de flori de crin evocă codificat — momente semnificative din viața unui suveran — solemnitatea de la Curte, încoronarea, sanctificarea. Treptat, numărul florilor de crin s-a redus, ajungîndu-se în final la trei, moment în care semnificația lor s-a transformat, de această dată desemnînd „Trinitatea” unor trăsături morale de mare forță: credință, înțelepciune și cavalerismul.

Explicînd modul în care a evoluat emblema dinastică (ce va include scene diferite; personaje, animale și plante), autorul evidențiază că, după canonizarea lui Ludovic

cel Sfint (1297), a avut loc un proces în cadrul căruia diversificarea reprezentărilor a dus de fapt la mărirea distanței dintre floarea de crin, rămasă privilegiu regal și blazoanele nobiliare. Oprindu-se la simbolistica regală, reprezentată complex în sigiliile de tip majestate, frecvent întâlnite de la regele Henric I, M. Pastoureaun evidențiază elementele care o definesc: cadrul arhitectural, efigia regală încoronată, reprezentată din fața stînd pe tron și avînd ceva sub picioare, purtînd în mîini atribuțiile puterii (sceptra și floarea de crin).

Narînd despre suveranul înțelept și fecund, ulterior (cînd se vor introduce sabia și mina justiției) despre regele justițiar și cavaler, aceste însemne, a căror punere în pagină s-a făcut în Franța, au fost împrumutate deseori de la alte țări din Europa, în vederea sublinierii autorității suveranului.

În continuare se inserează studiul autoarei, Martine Dalas, membră a Comitetului Internațional de Sigilografie, Șefa Serviciului Sigilii din cadrul Arhivelor Franței, privind iconografia sigiliilor regale și princiare. Ni se relevă pentru început faptul că efigia gravată în sigilii îl desemnează pe suveran. Înfățișat inițial cu un cap avînd părul lung și coafat, imaginea se va completa în sensul că va fi gravat un personaj purtînd mantoul imperial, impondabil cu agrață.

Apelînd la concluziile altor discipline auxiliare ale istoriei, autoarea acestui studiu se oprește asupra simbolurilor regalității: coroana, lancea, scutul, globul crucifer, „mina dreptății”, floarea de crin. Preeminența regalității este sugerată în mod direct de sigiliile de tip majestate. Este descrisă pe larg monumentalitatea la care s-a ajuns în conturarea tronului, bogăția elementelor ce-l alcătuiesc, vestimentația regelui, cadrul ornamental (draperiile pe care s-au imprimat florile de crin), în care suveranul era înfățișat.

Veridice documente iconografice, sigiliile regale oferă posibilitatea cercetării artei portretiste, autoarea descoperind în multe sigilii detalii „fizice frapante” pentru a-i identifica pe posesorii lor. Oprindu-se asupra emblemelor în cadrul cărora s-a evidențiat „continuitatea monarhică”, autoarea marchează principalele etape ale evoluției stilistice și iconografice a acestor fragile mărturii ale trecutului. Interesante date sînt inserate în legătură cu tipul ecvestru, în care putem surprinde pe de o parte echipamentul specific cavalerilor, pe de alta

măiestria meștrilor pecetari care au reușit să graveze imagini pline de mișcare, adevărate tablouri ce ne permit să surprindem comuniunea totală a celor doi factori (om și animal), angajați în confruntările de pe cîmpul de luptă sau în întrecerile cavaleștești.

Pe baza comparării emblemelor specifice diferitelor tipuri sigilare, Martine Dalas se oprește la semnificația sigiliului personal, a cărui denumire, utilizată în veacul al XV-lea, atestă o transformare a mentalităților sociale. Astfel, în locul cavalerului înarmat se va prefera o iconografie simbolică, menită a confirma continuitatea dinastică.

Sigiliile alcătuiind corpusul propriu-zis sînt clasificate pe dinastii, iar în cadrul acestora pe posesori și tipuri (sigiliul „ante susceptum”, sigiliul de prezență, sigiliul de tip majestate, contra sigiliul, sigiliul de substituție, sigiliul pentru Parlament, sigiliul pentru ducatul Breitaniei, sigiliul pentru regatul Neapolelui etc.) Fiind numerotate de la 1 la 232, putem ușor constata faptul că deși numărul exemplarelor specifice unui suveran diferă, au folosit un număr mare de tipare sigilare regii din dinastia de Valois (Ludovic al XII-lea a utilizat 18 matrice).

Primele impresiuni sigilare incluse provin de la Merovingieni, Childeric I (457—481) Clovis I (481—511); Siebert al III-lea (633—656); Dagobert (676—679); Thierry III (687—690); Clovis III (690—694); Childeric III (1694—711); Chilperic II (715—721). Urmează apoi sigiliile regilor Carolingieni și Robertieni, apoi Capetienii direcți, în final fiind clasificate impresiunile provenind de la regii din dinastia de Valois.

Descrise în conformitate cu normele elaborate de Comitetul Internațional de Sigilografie, fiecare poziție cuprinde o ilustrație redată la dimensiunile naturale, ca și o reproducere mărită. Se specifică forma de confecționare a sigiliului, ca și conținutul formulei coroboratorii, cota arhivistică ori titlul lucrării, atunci cînd informația este preluată dintr-o publicație. Legende sînt transcrise întregindu-se diferitele prescurtări. Se fac de asemenea referiri la starea de conservare a izvorului, se evidențiază cazurile în care s-au făcut reconstituiri

Valoarea corpusului este sporită de aparatul științific cu care este dotat. Pe lângă notele largi, întîlnite aproape pe la fiecare pagină, întîlnim un glosar selectiv, index iconografic, index heraldic, index

alfabetic, tabel metodic, numele figurind în indici, lista recapitulativă a sigiliilor, lista alfabetică a persoanelor, lista inventarelor de sigilii utilizate, tabele genealogice ale regilor din dinastiile ce au ocupat tronul la începutul secolului al XVI-lea. Tabelele și reprezentările grafice ilustrând evoluția unui tip sau frecvența apariție a unor însemne facilitează înțelegerea rolului pe care îl

au sigiliile ca izvor istoric, expresie a normelor juridice și manifestare de artă. Toate acestea dovedesc cu prisosință faptul că lucrarea la care ne referim constituie o reușită, un succes ce se impune a fi marcat pe plan internațional.

MARIA DOGARU